

**TERMÍNY POUŽÍVANÉ
V KONTEXTU PRÁCE S CELOU RODINOU
OHROŽENOU DOMÁCÍM NÁSILÍM**

**TERMÍNY POUŽÍVANÉ
V KONTEXTU PRÁCE S CELOU RODINOU
OHROŽENOU DOMÁCÍM NÁSILÍM**

ÚVOD

Tato publikace vznikla v rámci projektu „Tři pilíře bezpečí“, který podpořila Nadace Open Society Fund Praha z programu Dejme (že)nám šanci, který je financován z Norských fondů. Materiál vznikl na základě zajímavých a tvůrčích diskusí u expertních stolů organizovaných v rámci tohoto projektu v během roku 2015 k tématům:

- Domácí násilí a děti
- Nejlepší zájem dítěte
- Práce s agresí v kontextu domácího násilí
- Práce s celým rodinným systémem ohroženým domácím násilím.

Práce u těchto kulatých expertních stolů se účastnili zástupci těchto organizací: ACORUS, z.ú., Centrum LOCIKA, Diakonie ČCE, Dětské krizové centrum, Dům tří přání, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Intervenční centrum, Liga otevřených mužů, z. s., OSPOD Praha 20, OSPOD Praha 3, Policie ČR, Pro Dialog, z. s., SOS centrum Diakonie, Soud Prahy 3, SPONDEA, o. p. s., VÚPSV, v.v.i. Všem moc děkujeme za jejich čas i cenné podněty, připomínky a zkušenosti z praxe a přátelskou atmosféru těchto setkání.

Do materiálu byly zahrnuty i poznatky z přípravy pilotního projektu „Restorativní programy pro rodiny s dětmi, které zažívají domácí násilí“, které prezentované informace vhodně tematicky doplňují, a poznatky z dostupné odborné literatury.

Tato publikace je tak výstupem projektu Tři pilíře bezpečí, v rámci něhož vznikla LOCIKA – první centrum pro děti ohrožené domácím násilím v České republice.

Popsané termíny a pojmy tak vychází ze záměru projektu a způsobu práce LOCIKY, která pracuje s celým rodinným systémem v zájmu dítěte. V LOCICE se pracuje s oběma rodiči, tzn. klientem je i násilný rodič. Tento způsob práce je odlišný od práce s osobami ohroženými domácím násilím realizované v ACORUSu, kde základní premisou je stranící podpora, bezpečí ohrožené osoby a ochrana před osobou násilnou. Předkládané Termíny používané v kontextu práce s celou rodinou ohroženou domácím násilím, tak plně nekorrespondují s metodologickými postupy ACORUSu.

„Projekt podpořila Nadace Open Society Fund Praha z programu Dejme (že)nám šanci, který je financován z Norských fondů. Prostřednictvím Norských fondů přispívá Norsko ke snižování sociálních a ekonomických rozdílů a posílení vzájemné spolupráce v Evropě. Podporuje především ochranu životního prostředí, výzkum a stipendia, rozvoj občanské společnosti, péči o zdraví, děti, rovnost žen a mužů či zkvalitnění justice. Program Dejme (že)nám šanci podporuje rovné příležitosti žen a mužů v pracovním i osobním životě a prevenci a pomoc obětem domácího násilí v České republice. Spravuje ho Nadace Open Society Fund Praha, která od roku 1992 rozvíjí hodnoty otevřené společnosti a demokracie v České republice.

Aktivity tohoto projektu podpořilo i Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR z dotačního programu Rodina a ochrana práv dětí v oblasti inovací a Nadace Terezy Maxové dětem.

norway
grants

TERMÍNY POUŽÍVANÉ V KONTEXTU PRÁCE S CELOU RODINOU OHROŽENOU DOMÁCÍM NÁSILÍM

AGRESIVITA

Vrozená dispozice k násilnému chování, která lidem pomáhá přežít, resp. uplatnit vlastní potřeby v případech jejich ohrožení. Sklon k agresivnímu jednání zvyšuje frustrace a také situační vodítka (např. přítomnost zbraní). Sklon jednat agresivně je masivně ovlivňován sociálním učením (vzory chování v minulosti i v současnosti, např. prezentované médii). Výskyt násilného chování v rodině lze vysvětlovat vysokou mírou závislosti členů rodiny při naplňování základních potřeb. Cílem násilně jednající dospělé osoby v rodině je nejčastěji udržení významných atributů vlastní totožnosti a/nebo ovládnutí druhých.

AGRESE

Chování, v němž je pro posuzovatele přítomen záměr ublížit, a současně jsou porušovány významné sociální normy.

DOMÁCÍ NÁSILÍ/PARTNERSKÉ NÁSILÍ

Domácí násilí je definováno jako opakující se násilí fyzické, psychické, sexuální či sociální a ekonomické, které se vyskytuje ve vztahu mezi blízkými osobami bydlícími ve společném obydlí. Současná literatura užívá pojem PARTNERSKÉ NÁSILÍ pro násilí mezi dospělými partnery/manželi; partnerské násilí je typem domácího násilí.

Domácí násilí je podle Čírtkové (2013) vymezeno následujícími znaky:

- výskyt incidentů, tj. přítomnost násilí (fyzického, psychického, sexuálního, sociálního, ekonomického...) mezi blízkými osobami ve společném obydlí;
- v incidentech je trvalá diferenciací rolí na ohroženou osobu (oběť) a násilnou osobu (pachatele), tj. VZTAHOVÁ ASYMETRIE;
- opakování incidentů v podobě typického CYKLU DOMÁCÍHO NÁSILÍ;
- případná (ne však nutná) eskalace (ve frekvenci a intenzitě násilí).

Pro identifikaci domácího násilí je důležitá současná přítomnost všech zmíněných znaků. Klíčovou roli hraje především cyklus domácího násilí. Ten má typicky tři fáze: fázi narůstání napětí, fázi násilí, fázi klidu. Střídání fází posiluje asymetrii ve vztahu mezi partnery a následné snížení schopnosti oběti řešit včas a účinně partnerovo násilí. Ve fázi klidu totiž oběť znovu uvěří v korekci a v možnost narovnání vztahu.

Tzv. **NÁTĽAKOVÉ KONTROLUJÍCÍ NÁSILÍ** představuje podle citované autorky poslední novinku v teorii domácího násilí. Jde o variantu psychického týrání, pro kterou je typický permanentní deprimující nátlak a z normy vybočující kontrola oběti. Místo výše popsaného cyklu lze ve vztahu zaznamenat průběžně projevy, kterými jsou zastrasování, emocionální zneužívání, izolování, upírání potřeb, devalvování, očerňování a obviňování, prosazování vlastních privilegií, ekonomické zneužívání, nátlak a vyhrožování. Tyto projevy vedou ke vzniku vztahové asymetrie, což znamená, že slabšímu partnerovi vnutí násilná osoba pozici zcela podřízené a sloužící loutky, jež ve všem (včetně intimity) musí žádat o souhlas.

Kromě uvedených kritérií existuje podle Čírtkové řada doplňujících hledisek. Význam mají tzv. startéry pro násilné incidenty, jejichž kontextem může být konflikt, resp. kontrola. Lehčí podoby domácího násilí jsou spíše vázány na konflikty (příčinou mohou být i vnější stresy), těžší vzorce domácího násilí (intimní terorismus, závažné psychické domácí násilí) pak na uplatňování kontroly nad partnerkou/partnerem.

V literatuře jsou často rozlišovány různé podoby domácího násilí (fyzické, psychické, ekonomické, sexuální). Prakticky ve všech případech domácího násilí je přítomno násilí psychické. Psychické násilí mnohdy předchází násilí fyzickému a také ho souběžně doprovází. Psychické násilí může mít případně závažnější následky u obětí než fyzické útoky.

Domácí násilí je nutné podle Čírtkové (Čírtková, L:(2013)) odlišit od:

- vzájemného násilí ve vztahu (ani u jednoho z aktérů nevzniká tzv. percepce role oběti, občasné násilí je navázáno na konfliktní situace, není přítomno uplatňování kontroly);
- vyprovokovaného násilí (startérem násilí jsou provokace jednoho z partnerů, typické např. pro soužití narcistické osobnosti s histrionskou osobností);
- patologických vztahů podmíněných obvykle poruchou osobnosti jednoho či obou partnerů (projevy vybočují z obecně sdílených norem partnerského soužití, obsahují incidenty s násilím, ale partneři nevykazují příznaky typické pro oběti ani pachatele domácího násilí).

NÁSLEDKY DOMÁCÍHO NÁSILÍ U DOSPĚLÉ OBĚTI

Závažné následky partnerského násilí u dospělých jsou zahrnovány pod tzv. SYNDROM TÝRANĚHO PARTNERA. Ten je spojen s dlouhodobým domácím násilím, zejména s typem označovaným jako intimní či partnerský terorismus. Stav, který je následkem dlouhodobého deptání, je někdy také souhrnně označován jako **NAUČENÁ BEZMOCNOST**.

Většina obětí má nízké sebevědomí, trpí nejistotou, strachem, úzkostmi, depresemi, má různé psychosomatické potíže. Reakcí na týrání mohou být i sebevražedné pokusy a sebevražda.

V postoji k násilníkovi se u dospělých obětí mísí reálné obavy se zajištěním případné samostatné existence a z očekávatelného zesílení násilníkovy agresivity po ukončení soužití s různými typy psychických obran, jimiž oběť násilníka omlouvá, bagatelizuje násilné chování, případně vinu přenáší na sebe.

Vznik syndromu týraného partnera posilují také nevhodné reakce okolí – přehlížení, bagatelizace, sekundární viktimizace, zpochybňování věrohodnosti oběti.

CHARAKTERISTIKY NÁSILNÉ OSOBY

Násilné chování nemá u všech násilně se chovajících osob stejnou motivaci a také není spojeno se stejnou **OSOBNOSTNÍ STRUKTUROU NÁSILNÍKA**. **Podtypy násilně se chovajících osob lze minimálně rozlišit na:**

- a) disociální osobnosti s vysokou pohotovostí k agresivitě v jakékoliv situaci;
- b) osobnosti s dysforickou dispozicí nebo hraniční osobnosti, které mají specifickou citlivost a horší kontrolu emocí;
- c) osobnosti reagující násilně jen na rodinnou situaci.

Ve všech případech je častým spouštěčem násilného chování k partnerovi abusus alkoholu nebo drog.

NÁSLEDKY DOMÁCÍHO NÁSILÍ U DĚTÍ

Soudobý výzkum ukazuje, že bez ohledu na to, zda je dítě v domácnosti přímo napadáno, či zda je jen svědkem domácího násilí, následky jsou stejné. Dítě je svědkem partnerského násilí, když v průběhu násilných incidentů vidí chování dospělých či slyší jeho projevy nebo se později seznamuje s jeho následky, např. se zraněními dospělých.

Dítě má potřebu čerpat pocit jistoty z rodinných subsystémů (např. rodičovského subsystému) a ze systému rodiny jako celku. Pokud se dítě cítí emočně nejisté, snaží se obnovit stav emoční jistoty internalizováním nebo externalizováním rodi-

čovského konfliktu, což má vliv jak na rodinu, tak na vztahy k vrstevníkům, případně i na chování dítěte ve škole a v jiných prostředích mimo rodinu. Internalizační strategií je např. vyhýbání se rodičům, externalizační strategie může spočívat v odvádění pozornosti rodičů jinam nebo v pokusech přímo působit na rodiče v průběhu konfliktu domlouvami, křikem, vlastním násilím apod. Externalizační strategie uplatňují s větší pravděpodobností děti v pubertě a starší.

Vliv domácího násilí na děti podle Pokorné (2016). Typickým bezprostředním následkem dlouhodobě zažívaného násilí v domácnosti je u dětí **NEGATIVNĚ VYLA-DĚNÁ EMOCIONALITA DÍTĚTE** a **NEGATIVNÍ REAKCE DÍTĚTE** na konflikt dospělých osob. Jako nejrizikovější se jeví předškolní období, protože dítě má omezenou schopnost chápat konflikt rodičů a nemá vytvořené funkční vyrovnávací strategie.

Partnerské násilí má vliv na **VZTAH DÍTĚTE A RODIČE**. Dítě může násilně se chovajícího rodiče současně milovat, ale přitom k němu i cítit nenávist. Děti mohou mít zlost i na druhého rodiče, protože je neumí ochránit.

Ve vztahu k rodičům se dítě učí vlastnímu usměrňování pocitů a chování. Jestliže dítě zažívá špatné zacházení, může to mít za následek nedostatečnou schopnost řešit náročné SITUACE MIMO RODINU. Takové dítě může mít konfliktní vztahy s vrstevníky, může např. ubližovat slabším.

Děti z agresivního prostředí se stávají **NECITLIVÉ K NÁSILÍ** anebo naopak **NÁSILÍ VNÍMAJÍ CITLIVĚJŠÍ** než jejich vrstevníci. Častým projevem bývá zvýšená agresivita. Násilné jednání se může objevit i **MEZI SOUROZENCI**. Také k sourozenci – podobně jako k rodiči – může mít dítě ambivalentní vztah. Sourozenec může v některých situacích představovat podporu a v jiných situacích může sloužit jako partner pro „trénink násilí“. Vystavení dítěte násilí v rodině zvyšuje pravděpodobnost, že dítě bude v dospělosti zastávat roli agresora nebo oběti.

Řada dětí vystavených v domácnosti partnerskému násilí má symptomy **POST-TRAUMATICKÉ STRESOVÉ PORUCHY**. Posttraumatická porucha se pojí s depresí, s úzkostí, s bleskovými vzpomínkami (tzv. flashbacks) a s poruchami chování.

V dětství prožitá negativní zkušenost s domácím násilím mezi partnery může ovlivnit pozdější **RODIČOVSKÉ KOMPETENCE** a mezi nimi zejména to, zda v dospělosti bude člověk schopen v postavení rodiče rozpoznat příznaky stresu z domácího násilí u svého syna či dcery.

Mezi dlouhodobé následky patří **DEPRESE**, a to častěji u žen než u mužů. I posttraumatická porucha může přetrvávat do dospělosti. Stres spojený se zážitkem domácího násilí v dětství zkracuje délku života, protože zvyšuje riziko dřívějšího propuknutí několika nejčastějších příčin úmrtí v dospělosti.

STALKING/NEBEZPEČNÉ PRONÁSLEDOVÁNÍ

Stalking je úmyslné pronásledování a obtěžování jiné osoby, které snižuje kvalitu jejího života, případně ohrožuje její bezpečnost. Může mít nepříznivý vliv na duševní i tělesné zdraví oběti, výjimečně může pronásledování i ohrožovat oběť na životě.

Část případů stalkingu se odehrává mezi bývalými partnery. Rizikovější je stalking tehdy, když násilí bylo mezi partnery přítomno už v době společného soužití. Pak někteří autoři mluví o **OFENZIVNÍM STALKINGU**. Ten se někdy stupňuje od posílání sms zpráv, mailů přes pomluvy, slovní napadání v přímém kontaktu, poškozování majetku oběti až k přímým fyzickým útokům.

Pokud je hlavním motivem pronásledování snaha obnovit ukončené soužití, ve kterém se předtím násilí nevyskytovalo, mluví se o **DEFENZIVNÍM STALKINGU**.

RESTORATIVNÍ PŘÍSTUP K DOMÁCÍMU NÁSILÍ

Restorativní přístup chce napravit újmu, kterou jeden člověk způsobil jinému a tato újma – vyvolávající specifické potřeby oběti – má být východiskem nápravy, její maximální možné snížení je kritériem úspěchu. Cílem tedy není újmu klasifikovat podle zákona. Na rozdíl od jiných přístupů (např. systemického, viz příslušné heslo) jsou zde definovány **ROLE** (např. role pachatele a oběti, role rodiče zanedbávajícího potřeby dítěte a role ohroženého dítěte). Je také předem definováno, co bude považováno za problém. (více viz Matoušek, O. (2013b)).

Restorativní přístup je pokusem o takové řešení konfliktu, které bylo využíváno v kmenových společnostech. Provinění v nich bylo považováno za nemoc celku; celek je třeba uzdravit a v jeho rámci také provinilce spolu s obětí. Potřeby celku měly v těchto společnostech přednost před potřebami jednotlivce; dnešní západní společnost má potíže s definováním potřeb celku (obecného dobra).

Restorativní postupy jsou obvykle schůzkou subjektů, jichž se problém týká, případně doplněných nepřímými kontakty mezi nimi. Hledá se řešení, které by zúčastněným především pomohlo vyrovnat se s tím, co se stalo, příp. s tím, co se stále děje, případně se zúčastnění pokoušejí mít vliv na to, co se stane v budoucnu. Problém definuje oprávněná autorita, což v současných západních společnostech bývá představitel státu (soudce, sociální pracovník), nebo nestátní organizace.

Projednávání věci je vedeno tak, aby pomáhalo oběti vyjádřit její potřeby, příp. zpracovat utrpěné trauma. Restorativní postupy mají předcházet zhoršení stavu oběti způsobem vyřizování celé záležitosti. Osoby, které nesou odpovědnost za problém, mají být dovedeny k přijetí odpovědnosti za svoje jednání. Pokud je to možné, měly by poskytnout obětem svého nepříznivého chování satisfakci. V pří-

padech, kdy problém vznikl mezi blízkými lidmi, by měly restorativní postupy pomáhat k udržení komunikace (ne však nutně k udržení společného soužití).

Zainteresovanými subjekty mohou být vedle „pachatele“ a „oběti“ také členové rodin, přátelé, úřední osoby (které mají ze zákona povinnost reagovat na to, co se stalo), lidé z místní či profesní komunity. Restorativní přístup má posílit jejich angažovanost.

Neformální autoritou může být při uplatňování tohoto přístupu skupina zainteresovaných subjektů. Formální autorita (soud, orgán sociálně-právní ochrany dětí) potom případně může potvrdit dohodnuté řešení a kontrolovat, zda se dodržuje.

Pachateli nemá být umožněno, aby se vyhýbal odpovědnosti za svůj čin. Odčinění viny má být přímým přínosem pro oběť.

Problémem při uplatňování restorativního přístupu může být v současné západní společnosti to, že příslušná autorita nemusí být zainteresovanými osobami respektována. V kmenové společnosti, kde každý každého zná a je na něm závislý, má výraz komunita jiný význam než v kontextu soudobého západního státu, resp. města, nebo obce. Uplatnění restorativního přístupu v současné západní společnosti vede k pokusům o nalezení nebo vytvoření podpůrného společenství (např. sousedů nebo dobrovolníků); to však není snadné v zemích se silnou tradicí autoritativního státu, k nimž patří i ČR.

SYSTEMICKÝ PŘÍSTUP K DOMÁCÍMU NÁSILÍ

Systemický přístup se soustřeďuje na vzorce chování (nejvíce na interakční vzorce čili „scénáře“ nebo „hry“, na komunikační vzorce, na role v interakcích). Tyto vzorce jsou dobře patrné z META-POZICE. V ní má být ten, kdo s partnery (s rodinou) pracuje a má zprostředkovat tento náhled i jim. V současné literatuře se o této pozici mluví také jako o REFLEXIVNÍ POZICI. Vzorcem může být i kulturní vzorec mužské, resp. ženské role. Pokud je brán v úvahu, systemický přístup se dostává do blízkosti přístupu feministického. Běžně se systemický přístup soustřeďuje na vzorce rodinného chování (rodinná pravidla, rodinné pověry, ritualizované události, řešení konfliktů). Když jsou relevantním vzorcem konstelace obav zúčastněných, má pak systemický přístup blízko k dynamicky orientované psychoterapii. Někteří zastánci systemického přístupu se pohybují jen v jedné kontextové úrovni, jiní jich zahrnují více. Přínosné může být propojování popisu násilného chování, osobního prožitku během něj a následného vysvětlování tohoto chování v debatách zainteresovaných.

Cíl systemického přístupu bývá formulován jako DEKONSTRUKCE stávajících vzorců chování a jejich REKONSTRUKCE. Silná tradice v systemickém přístupu

předepisuje pracovníkovi neutrální roli v otázkách viny, resp. odpovědnosti. Z tohoto důvodu může pro zastávce systemického přístupu představovat problém už samotný termín domácí násilí. Je v něm totiž zakotveno hodnocení někoho jako aktivního činitele a někoho jiného jako pasivního účastníka, přičemž je současně implikováno, že to, co se děje je nepřijatelné.

Systemický přístup ve své ortodoxní podobě neposkytuje vodítka k zacházení s odpovědností pachatele ani k zacházení s rizikem, že oběť bude dále vystavována útokům. Vztah mezi pracovníkem a klienty nepředstavuje pro systemický přístup velké téma; obvykle je vyřešeno formulací typu: pracovník se připojí k rodinnému systému a vytvoří s ním nový systém. Vliv pracovníka na rodinu je popisován jako nabízení nových alternativ, jak rozumět vzorcům chování, případně jako otevírání prostoru pro jiné naplňování rolí.

V některých zemích – a také v některých státech USA – se pro páry, v nichž se vyskytuje domácí násilí, výslovně nedoporučuje použití párové (systemické) terapie ve standardech pro příslušné služby, protože tento způsob práce by mohl pro oběť násilí znamenat zvýšení rizika. Nelze totiž vyloučit možnost, že pachatel bude reagovat novým násilím na to, co o něm oběť během terapie řekla. Už sám pouhý kontakt s obětí může potencovat pachatelovu agresivitu.

FEMINISTICKÝ PŘÍSTUP K DOMÁCÍMU NÁSILÍ

Feministický přístup se soustřeďuje na společenské role mužů a žen, přičemž usiluje o to, aby byly ženy respektovány stejným způsobem, jakým byli respektováni v tradičních společnostech mužů. Domácí násilí je touto optikou viděno jako důsledek stále působící patriarchální tradice, která dávala mužům oprávnění k tomu, aby se chovali jako suverénní páni rodiny, aby mohli bez omezení uplatňovat svou moc nad ženou a dětmi.

Prioritou feministického přístupu je OCHRANA ženy a dětí. Služby, které směřování k tomuto cíli podporují, jsou typicky azylový dům pro matky s dětmi s utajenou adresou nebo centrum poskytující specializované poradenství pro oběti domácího násilí.

Slabinou feministického přístupu je, že nepočítá s ženami jako s pachatelkami domácího násilí, ani nevysvětluje násilí ve vztazích homosexuálně orientovaných lidí. Je pro něj také obtížné vysvětlit, proč se v současných západních společnostech jen malá část mužů chová k manželkám (případně k dětem) násilně.

Feministický přístup se pachateli násilí buď nezabývá, nebo doporučuje jejich „přeprogramování“ kognitivně-behaviorálními postupy.

NEVHODNÉ ZACHÁZENÍ S DÍTĚTEM (NZD)

Jako nevhodné zacházení s dětmi se podle Pazlarové (2013) označují takové druhy chování, které mají negativní vliv na zdraví, fyzický, psychický, emocionální a sociální vývoj dítěte. V angličtině se používá termín „syndrom CAN“ (child abuse and neglect). Hlavní typy nevhodného zacházení jsou podle citované autorky:

ZANEDBÁVÁNÍ, které je nejrozšířenější formou nevhodného zacházení. Rodič nebo jiný pečovatel dlouhodobě selhává v poskytování péče přiměřené potřebám a věku dítěte.

FYZICKÉ TÝRÁNÍ je jakékoli fyzické ubližování dítěti nebo nezabránění tomu, aby dítěti bylo ubližováno či dítě jinak trpělo. Může jít o fyzické napadání dítěte (bití, pálení, opáření, dušení, otrávení apod.) nebo o pasivní nezabránění hrozbě poranění či úmrtí. Patří sem i případy vystavování dítěte neopodstatněným vyšetřením a zákrokům, které si objednal pečující dospělý.

SEXUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ spočívá ve vystavování dítěte sexuálnímu kontaktu nebo podnětům se sexuálním podtextem. Může se jednat o dotykové sexuální zneužívání, které zahrnuje pohlavní styk vaginální, orální i anální nebo jiné kontaktní sexuální aktivity. Za sexuální zneužívání se považují též bezdotykové aktivity jako nucení dítěte do přítomnosti u sexuálních aktivit dalších osob, vystavení dítěte pornografii, slovní sexuální návrhy, využívání dítěte při výrobě pornografických materiálů. Sexuální zneužívání dětí je častější v rodinách, kde mezi partnery dochází k násilí.

PSYCHICKÉ TÝRÁNÍ je hrubé a záměrné neuspokojování psychických potřeb dítěte vedoucí k poškození jeho osobnostního vývoje. Patří sem slovní napadání, výhrůžky, sociální izolace dítěte, vyvolávání pocitu strachu, viny, soustavné znevažování či zesměšňování osobnosti dítěte. I přítomnost dítěte u vážných konfliktů doma nebo domácího násilí je dnes řadou autorů označována jako psychické týrání dítěte.

NZD může mít dlouhodobé následky přetrvávající do dospělosti. Dospělí, kteří byli jako děti zneužíváni či zanedbáváni, mají vyšší riziko řady problémů, jako je náchylnost k závislostem, depresím, poruchám příjmu potravy, sexuální promiskuitě a sebevražednosti. U některých dětí se může rozvinout **POSTTRAUMATICKÁ STRESOVÁ PORUCHA**.

PSYCHICKÉ TRAUMA U DĚTÍ

Psychické trauma je zážitek ohrožení, se kterým se dítě nedokáže vyrovnat. Vznik psychického traumatu souvisí s aktivací tzv. **SYSTÉMU PŘEŽITÍ** v lidském mozku. **SYSTÉM NIŽŠÍ ÚROVNĚ** aktivuje vývojově staré části mozku a soubor reakcí, které člověka připravují na obranu nebo útok. Tento systém zajišťuje přežití. Je nastaven

tak, aby celý pochod proběhl co nejrychleji. **SYSTÉM VYŠŠÍ ÚROVNĚ** aktivuje vyšší struktury mozku, vyhodnocuje podněty v kontextu dostupných zkušeností. Může reakci systému nižší úrovně změnit.

Opakované trauma, např. týrání a zneužívání, může rozladit spolupráci obou systémů. Při připomínce traumatu obvykle dojde k okamžité a intenzivní reakci. Ta může být odpojena (disociována) od zkušeností jiného druhu. Když je systém nižší úrovně aktivován často a intenzivně, ukládají se do paměti vyššího systému jen roztržitě a paniku vyvolávající vzpomínky. Tím je ztěžováno hodnocení situací, v nichž se trauma připomíná, narušena může být představa o vlastní osobě (sebehodnocení). Trauma může způsobit, že člověk nevnímá rizika realisticky, může je vidět i v situaci, kdy reálně neexistují nebo je zkouší ignorovat i v situaci, kdy ho reálně ohrožují.

Vliv traumatu u dětí je tím větší, v čím nižším věku se s ním děti setkaly, čím častěji se opakovalo a čím více bylo spojeno s přímo pečujícími osobami, na nichž bylo dítě závislé.

Traumatické zážitky z raného dětství jsou obtížně vybavitelné a zpracovatelné. Vynořují se v průběhu dalšího života někdy i bez souvislosti s aktuální životní situací. Tzv. explicitní paměť, v níž jsou uchovávány vědomé vzpomínky, je do velké míry ovlivnitelná působením lidí, s kterými dítě žije, i potřebou dítěte vyrovnat se s nepříznivými vlivy. Proto si dítě idealizuje osobu, která s ním špatně zacházela. Z explicitní paměti proto vymazává nepříjemné vzpomínky. Používá i jiné typy psychických obran. Např. racionalizaci i tzv. identifikaci s agresorem, tj. odreagování zlosti na jiné oběti. Jiným druhem obrany je rozštěpení představy o rodiči na „dobrého“ a „zlého“. Tento rozštěp je součástí tzv. dezorganizované vazby na rodiče (viz níže); dítě si pak nemůže vytvářet konzistentní vztah k rodiči. Rozpoznání těchto obran a logiky jejich vzniku patří k nejobtížnějším úkolům profesionála, který hodnotí vliv traumatu na dítě. U dětí traumatizovaných sexuálním zneužíváním se vyvíjí buď strach ze sexuality, nebo (spíše u větších dětí) se naopak může sexualita předčasně probudit a stát se prostředkem manipulace.

U traumatizovaných dětí je pravidelně narušena vazba na pečující osoby, nejčastějším typem jejich nejisté vazby je **VAZBA VYHÝBAVÁ** a **VAZBA ODPORUJÍCÍ** (viz Matoušek, O. (2013a)). **DESORGANIZOVANÁ VAZBA** se vyskytuje převážně u dětí vystavených extrémnímu a dlouhodobému nepříznivému vlivu pečujících osob, např. sexuálnímu zneužívání.

VYHÝBAVÁ VAZBA (avoidant attachment) je charakteristická tím, že dítě omezuje ty své emoce, na něž rodič reaguje s odporem, příp. na ně nereaguje vůbec.

Dítě si zachovává naději, že rodič bude dostupný, ale za tu cenu, že dítě bude svou emocionalitu držet pevně pod kontrolou. Souběžně s tím se dítě zkouší obejít bez rodičovské opory. Tyto děti jsou typicky popisovány dospělými jako soběstačné. Jde však o soběstačnost předstíranou, za níž je skryta zvýšená potřeba opory.

ODPORUJÍCÍ VAZBA (resistant attachment) je strategie, kterou si dítě zajišťuje pozornost přeháněním svých emočních projevů. Když dítě pozornost rodiče získá, projevuje v dalším kontaktu zdráhavost nebo závislost. Tyto děti jsou popisovány dospělými jako zlobivé a velmi náročné.

DEZORGANIZOVANÁ VAZBA silně traumatizovaných dětí (disorganised attachment) se projevuje jako nesrozumitelné chování. Tyto děti nenašly způsob, jak pouto k rodiči udržet. Mimo jiné proto, že je rodiče využívali k odreagování a kontrole vlastních frustrací. Jejich reakce na pečovatele je proto nepředvídatelná; někdy i v jediném okamžiku kladou na dospělého protichůdné požadavky. Mají mnoho problémů, obvykle jsou popisovány jako nevladatelné. V extrémních případech mají mnohočetnou osobnost.

DÍTĚ

Z hlediska platného českého práva je to nezletilá osoba do dosažení věku 18 let.

OHROŽENÉ DÍTĚ

Dítě, jehož základní potřeby nejsou naplněny nebo je jejich naplňování ohrožené. V našich podmínkách jde zpravidla o dítě vystavené nevhodnému zacházení (viz heslo Nevhodné zacházení s dítětem), dítě vyrůstající v deprivujícím prostředí, např. v sociálně vyloučené lokalitě, dítě vyrůstající mimo vlastní rodinu, dítě s poruchami chování.

DEPRIVACE

Stav, kdy je dítě zbaveno možnosti uspokojovat své potřeby a někdy také dlouhodobé následky tohoto stavu.

RODINA

V našem kulturním okruhu v současnosti je to soužití lidí jedné nebo více generací, v němž je podstatná emocionální a ekonomická podpora jednotlivců. Jádrem rodiny je partnerství dvou dospělých lidí, pokud v ní dva dospělí partneři žijí. Nejsilnější biologickou vazbou v rodině je vazba mezi dítětem a rodičem. Pokud v rodině vyrůstají děti, je podstatnou funkcí rodiny zajištění všech potřeb dětí.

Pro naplnění hlavních funkcí rodiny je třeba, aby dospělí měli určité **KOMPE-TENCE**, k nimž mj. patří zajistit si určité příjmy, hospodařit s financemi, zajistit si bydlení, udržovat domácnost, sladovat svoje potřeby v každodenním fungování a řešit konflikty ve vzájemných očekáváníích, udržovat kontakty se členy širší rodiny a sociálním okolím a vyrovnávat se s jejich požadavky, najít rovnováhu mezi požadavky práce a potřebami rodiny. Pokud jsou v rodině vychovávané děti, jsou důležité rodičovské kompetence dospělých (viz toto heslo).

V současných společnostech euro-amerického civilizačního okruhu slábne význam formálního legitimování svazku dospělých státní nebo církevní autoritou. Zároveň v nich již není jasně definovaná role muže a ženy v rodině, o naplnění těchto rolí se mezi členy rodiny vyjednává a mají rozmanité podoby. Rodiny jsou proto více ohroženy rozpadem než rodiny tradičních společností.

PODPORA RODINY

Všechny formy práce s rodinou, jejichž cílem je podpora rodiny v některém aspektu jejího fungování. V našem prostředí se ve stejném významu užívá i pojem **SANACE RODINY**.

SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANA DĚTÍ (SPOD)

Soubor činností upravených zákony směřujících k zajištění práva dětí na příznivý vývoj, výchovu a ochranu zájmů. Protože dítě potřebuje ke svému vývoji rodinné prostředí, zahrnuje SPOD i činnosti, jejich cílem je obnovení narušených funkcí rodiny. Klíčovou právní normou v ČR je Zákon 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí. SPOD vykonávají orgány státu a pověřené osoby, což mohou být i nestátní organizace.

ORGÁNY SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY DĚTÍ

V ČR to jsou obecní úřady, úřady obcí s rozšířenou působností (ORP), krajské a magistrátní úřady, Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) a Úřad pro mezinárodně-právní ochranu dětí (ÚMPOD). Krajské a magistrátní úřady mohou výkonem SPOD pověřit jiné subjekty, z nichž se pak stanou tzv. pověřené osoby. Zkratkou OSPOD je obvykle označováno příslušné oddělení úřadu obce s rozšířenou působností.

STANDARDSY KVALITY SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY DĚTÍ

Soubor šestnácti kritérií, s jejichž pomocí má být garantována základní kvalita při ochraně zájmů dětí orgány sociálně-právní ochrany v ČR. Standardy jsou závazné

pro všechny orgány vykonávající SPOD. Byly zavedeny novelou Zákona 359/1999 a Vyhláškou 473/2012. Platí od 1. 1. 2015. Kontrolu kvality SPOD poskytované obecními úřady vykonává nadřízený krajský úřad.

NEJLEPŠÍ ZÁJEM DÍTĚTE/ZÁJEM DÍTĚTE (NZD)

Pojem obsažený v Úmluvě o právech dítěte OSN z roku 1989, podle níž má být tento zájem předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí uskutečňované veřejnými nebo soukromými subjekty. Pojem je obtížně definovatelný, zejména v situaci konfliktu zájmů rodičů a dětí. Zájmy dětí jsou provázány s normami skupiny, etnika, resp. kultury, v nichž děti žijí, proto je také možné vytvořit jen obecnou definici NZD.

Dítě má svůj zájem vyjádřit, pokud je k tomu způsobilé, a má se pak při rozhodování o něm k jeho názoru přihlížet. V kterých případech je dítě způsobilé k vyjádření svého názoru však česká legislativa ani judikatura zcela jasně neříká. Vedle názoru dítěte bývá při rozhodování o dítěti v relevantních výkladech (včetně výkladu OSN k Úmluvě) za významné pokládáno zachování identity dítěte, zachování jeho rodinného prostředí a existujících vztahů, zajištění péče, ochrany a bezpečí, podpora jeho zdraví, zajištění jeho vzdělání a posouzení rizik, jimž je případně vystaveno.

Platný český občanský zákoník definuje soustavu pomocných kritérií k určení NZD při rozhodování ve věcech péče o dítě. Jimi mají být ohledy „...na osobnost dítěte, zejména na jeho vlohy a schopnosti ve vztahu k vývojovým možnostem a životním poměrům rodičů, jakož i na citovou orientaci a zázemí dítěte, na výchovné schopnosti každého z rodičů, na stávající a očekávanou stálost výchovného prostředí, v němž má dítě napříště žít, na citové vazby dítěte k jeho sourozencům, prarodičům, popřípadě dalším příbuzným i nepříbuzným osobám“.

RODIČOVSKÉ KOMPETENCE/VÝCHOVNÉ PŘEDPOKLADY RODIČŮ

Při rozhodování o dítěti se v našem prostředí dosud užívá tradiční pojem výchovné předpoklady rodičů. Metodika doporučená MPSV k jejich hodnocení před rokem 2000 (viz Matoušek, Pazlarová, 2014) zahrnovala soubor kritérií, mezi nimiž byla na prvním místě osobnost rodiče, a to hlavně z hlediska zralosti, resp. duševního zdraví. Vztah rodiče k dítěti byl další kritériem, přičemž se měla odlišit láska k dítěti zaměřená na prospěch dítěte a láska zaměřená na uspokojování vlastních potřeb dospělého. Indikátorem vztahu byla mj. míra péče o dítě a schopnost mu projevat city. Jako další předpoklad rodičovství měl být posouzen charakter a mravní normy rodiče. Vedle toho měla být posouzena schopnost rodiče respektovat právo dítěte stykat se s druhým rodičem. Dalším kritériem byl vztah dítěte k rodiči. Dalším

kritériem bylo chování rodiče, které se dá pokládat za vzor pro vytvoření sociální a sexuální identity dítěte. Jako důležitá se jevila i inteligence rodiče a jeho vzdělání, dále rozsah rodinného zázemí rodiče. Zájem dítěte na zachování stálého prostředí byl dalším doporučeným ukazatelem. Konečně padala na váhu i socioekonomická situace rodiče. Ve starších verzích metodiky figurovaly ještě biologické předpoklady rodiče k péči o děti, které zohledňovaly předpokládané lepší dispozice matek k péči o nejmenší děti.

Tato kritéria jsou velmi náročná, některá se dají jen obtížně objektivizovat, některá nemusejí být významná pro „dostatečně dobré rodičovství“.

Realističtější formulace vyžadují, aby „dostatečně dobrý rodič“ uměl dítěti zajistit bezpečí, ochránit jeho zdraví, poskytnout mu přiměřenou výživu, udržovat hygienu dítěte na náležité úrovni, podporovat rozvoj jeho schopností a u větších dětí soustavné vzdělávání, uměl mu vštípit morální normy, uměl předvídat a redukovat případná dítěti hrozící rizika a dokázal podporovat jeho vztahy k členům širší rodiny, k vrstevníkům a k dalším lidem.

Překážkou uplatňování rodičovských kompetencí bývá zejména duševní nemoc dospělého (zejm. schizofrenie, deprese), porucha osobnosti (zejm. asociální porucha osobnosti), závislost na návykových látkách, nedostatečná úroveň rozumových schopností, vlastní zkušenost s nevhodným zacházením ze strany rodičů během dětství a dospívání (týrání, zneužívání nebo zanedbávání, včetně zkušenosti s domácími násilím) a také těžký konflikt rodičů, případně nezpracované trauma rodiče z rozvodu.

Rodiče, kteří se přímo na dítěti v minulosti dopustili týrání, zneužívání nebo zanedbávání, představují riziko i do budoucna. Velké riziko pro dítě a současně významné oslabení rodičovské kompetence představuje popouzení dítěte proti druhému rodiči v situaci akutního nebo doznívajícího rozvodu.

ROZVOD/ROZCHOD

Právní, resp. faktické ukončení soužití dospělých partnerů, které znamená rozpad rodiny. Klade před dospělé i děti nárok vyrovnat se s řadou stresorů, což je dlouhodobý proces. U určité části dospělých dostává rozvod/rozchod podobu destruktivní „války“, do níž jsou vtahovány všechny subjekty, s nimiž rozcházející se dospělí přicházejí do styku. V těchto případech se stává polem střetu také způsob další péče o děti.

Následkem rozvodu bývá i agresivní chování dospělých partnerů související s frustrací jejich základních životních potřeb.

MNOHO-PROBLÉMOVÁ RODINA/OHROŽENÁ RODINA

Rodina, která má vážné problémy ve více sférách svého fungování. Někdy se termín ohrožená rodina užívá pro rodinu, která má vážné těžkosti ve vnitřních, resp. vnějších interakcích.

NESPOLUPRACUJÍCÍ RODINA

Rodina, která odmítá spolupracovat se subjekty vykonávajícími sociálně-právní ochranu dětí, případně se subjekty poskytujícími podporu rodiny. Důvod nespolupráce by měl být subjektu, který se rodinou zabývá, znám a měl by být vyhodnocen s ohledem na možný budoucí vývoj spolupráce.

Při řešení situace ohrožených dětí a rodin je podle zákona č. 359/1999 Sb. obecní úřad obce s rozšířenou působností povinen pořádat případovou konferenci ve spolupráci s rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte, ve spolupráci se zástupci školy, zdravotnických služeb, orgánů činných v sociální oblasti, policie, se státními zástupci, pracovníky z oblasti náhradní rodinné péče, s poskytovateli sociálních služeb a pověřenými osobami. Účast pozvaných subjektů je dobrovolná.

Případové konference mohou pořádat i nestátní organizace pracující s dětmi a rodinami, mohou na ně pozvat mj. i orgány SPOD.

INDIVIDUÁLNÍ PLÁN OCHRANY DÍTĚTE (IPOD)

Obecní úřad obce s rozšířenou působností má dle §10 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, povinnost zpracovat na základě vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny individuální plán ochrany dítěte, a to v součinnosti s rodiči nebo jinou osobou odpovědnou za výchovu dítěte. Účastnit se mají odborníci, kteří se podílejí na řešení problému dítěte a jeho rodiny. IPOD vymezuje příčiny ohrožení dítěte, stanoví opatření k zajištění ochrany dítěte, k poskytnutí pomoci rodině ohroženého dítěte a k posílení funkcí rodiny. IPOD obsahuje časový plán pro provádění těchto opatření. IPOD má – pokud je to možné – umožnit setrvání dítěte v péči rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte.

IPOD se pravidelně aktualizuje zejména v situacích, kdy je nařízena ústavní výchova, ochranná výchova nebo kdy je dítě svěřeno do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, případně do pěstounské péče.

NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE (NRP)

Péče o ohrožené děti v prostředí náhradní rodiny. Je poskytována dětem, které nemohou být vychovávány ve vlastní rodině. Důvody toho, že dítě má být vychovává-

no mimo vlastní rodinu musejí být velmi závažné a neovlivnitelné podporou rodiny. Umístění dítěte do jiné rodiny hrozí další traumatizací dítěte.

Hlavními typy NRP jsou v ČR OSVOJENÍ (ADOPCE), PĚSTOUNSKÁ PÉČE (DLOUHODOBÁ NEBO NA PŘECHODNOU DOBU), OPATROVNICTVÍ A SVĚŘENÍ DÍTĚTE DO PÉČE JINÉ FYZICKÉ OSOBY NEŽ RODIČE. Podmínkou adopce je, že vlastní rodiče dítěte souhlasí s adopcí nebo byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti. Adopce může být buď zrušitelná (na návrh osvojece nebo osvojitelů), nebo nezrušitelná. Pěstounství je péče o dítě organizovaná státem a státem také finančně odměňovaná. Dlouhodobé pěstounství končí zletilostí dítěte, případně ještě dříve, pokud tak rozhodne soud. Pěstounská péče na přechodnou dobu má trvat rok a má se využívat tehdy, kdy je pravděpodobné, že se pro dítě brzy najde jiný typ dlouhodobé péče. Pěstounská péče zachovává práva biologických rodičů s výjimkou práv, která soud přeneše na pěstouny. Svěřením do péče jiné fyzické osoby, zpravidla příbuzné, je využíváno v případech, kdy to vyžaduje zájem dítěte a osoba, která má o dítě pečovat, s tím souhlasí. Vlastní rodiče mají vyživovací povinnost vůči dítěti v pěstounské péči a v péči jiné fyzické osoby.

Poručenství se využívá v situaci, kdy rodiče dítěte nežijí, nebo byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, nebo byl jejich výkon této zodpovědnosti pozastaven, případně nemají způsobilost k právním úkonům v potřebném rozsahu. Poručník dítěte zastupuje, vychovává a spravuje jeho majetek. Jako poručník se obvykle soudem určuje příbuzný nebo osoba dítěti blízká. Když to není možné, stanoví se jako poručník orgán sociálně právní ochrany dětí. Jakékoliv významné rozhodnutí poručníka týkající se dítěte musí být schváleno soudem.

DOBRÁ PRAXE

Postupy, které vedou k cíli s dobrou účinností (lépe než jiné) a zároveň postupy, které lze dostatečně popsat a opakovat. Nejméně rigorózním přístupem k definici dobré praxe je soustředění a popsání příkladů, které se podle mínění někoho osvědčily, a jsou hodné následování. Nejtvrdějším kritériem dobré praxe je prověření postupů výzkumem, který provedl nezainteresovaný subjekt. Komplexní popis dobré praxe vyžaduje stanovení výchozího stavu, cílů, zdrojů, akcí/organizačních procesů a relevantního kontextu. V zahraničí se ve stejném významu jako dobrá praxe používá i termín NEJLEPŠÍ PRAXE (best practice).

SPRAVEDLNOST

Představuje jeden ze základních nároků na chování lidí, který zaručuje dobré uspořádání lidských vztahů. Je to i regulativní idea pro právo a pro fungování právních

institucí. Podle Aristotela je spravedlnost nejdůležitější z ctností, protože představuje „dobro pro druhé“; již on rozlišil v Etice Nikomachově SPRAVEDLNOST OPRAVNOU, která se zabývá napravováním škod a SPRAVEDLNOST DISTRIBUTIVNÍ, která se zabývá spravedlivým rozdělováním statků.

PRÁVO OBJEKTIVNÍ

Toto právo je souhrn závazných a státem vynutitelných pravidel chování. Cílem uplatňování práva je dosažení stavu, který je v obecném zájmu. Právo platí v určitém čase, na území určitého státu nebo států, pro určité osoby. Má podobu právního řádu. Má stanovenou formu, normy musí být publikované a závazné. Při porušení norem musí subjekt strpět stanovenou sankci. Stát se jako tvůrce norem liší od adresáta práva, proto je toto právo právem heteronomním. Objektivní právo se zabývá tím, jaká právní norma v daném případě platí.

PRÁVO SUBJEKTIVNÍ

Je oprávněním fyzické či právnické osoby zaručené objektivním právem chovat se určitým způsobem. Realizace práva je věc vůle této osoby. Proti subjektivnímu právu jednoho obvykle stojí subjektivní povinnost druhého, která je pod hrozbou sankce ze strany státu vynutitelná. Typickým příkladem subjektivních práv jsou základní lidská práva.

PRINCIP ROVNOSTI

V souladu s tímto principem by měly být zákony uplatňovány na všechny subjekty stejně. Nerovné zacházení je zákony vyžadované jen v souladu s PRINCIPEM OCHRANY SLABŠÍ STRANY. Zákon stanovuje zvláštní podmínky pro znevýhodněné skupiny lidí.

To jsou lidé, kteří nemají způsobilost se sami o sebe natolik postarat, aby mohli svá práva uplatňovat bez omezení, jde např. o národnostní menšiny, ženy v těhotenství, děti a mladistvé. Zvláštní ohledy české právo uplatňuje také u zvláště ZRANITELNÝCH OBĚTÍ TRESTNÝCH ČINŮ (ZZO).

TRESTNÍ SPRAVEDLNOST

Je výkonem práva, které reaguje na porušení trestního zákona úmyslným činem nebo opominutím, přičemž je není možné obhájit či zdůvodnit oprávněností. Trestní zákon se vztahuje na jednání, které ohrožuje blaho celé společnosti. Tresty mohou být ukládány pouze na základě zákona, o vině a trestu může rozhodovat pouze

soud. Dokud soud pravomocně nerozhodne, je podezřelý podle zásady PRESUMPTIO NEVINIY pokládán za nevinného.

PŘIROZENÉ PRÁVO

Jde o soubor norem, o němž se předpokládá, že byl před vznikem zákonů formulovaných lidmi, předán lidem „vyšší mocí“. V modernějších formulacích se předpokládá, že toto právo vyplývá z racionální přirozenosti člověka. Přirozené právo by hypoteticky mělo být neměnné, platné pro všechny lidi a všechny společnosti. Univerzální normy platné pro všechny společnosti ve všech časech však neexistují.

KMEN

Je to typ organizace lidské společnosti zahrnující větší skupinu lidí; ta se skládá z jednotlivých RODŮ a RODIN. Členové kmene cítí sounáležitost a jsou relativně soběstační. Institucemi významnými pro fungování kmene jsou zejména společný jazyk, společný mýtický předek, rada starších, náčelník a šaman. Žádný z těchto atributů však není zcela nezbytný. Kmenové společenství řešilo přestoupení norem svými členy způsobem, který inspiroval soudobé průkopníky restorativního přístupu. V některých oblastech světa se kmenové uspořádání společnosti dosud vyskytuje, postupně je však nahrazováno státem. V lidské psychice je pravděpodobně zakotven program pro kmenový život; maximum lidí, s nimiž je možné udržovat osobní vztah, činí kolem 150 osob. Dělení lidí na „my“ a „oni“ je univerzálně rozšířeno ve všech typech lidských společností, přičemž „my“ se dá pokládat za pozůstatek kmenové solidarity.

KOMUNITA

Jde o termín s mnoha významy. V souvislosti s restorativní justicí jsou důležité zejména významy MÍSTNÍ KOMUNITA a SPOLEČENSTVÍ ZAJINTERESOVANÝCH OSOB. Vazba na místní komunitu není stejná ve všech společnostech euro-amerického kulturního okruhu. Je výrazně slabší ve společnostech dlouhodobě zasažených autokratickými politickými režimy, k nimž patří i společnost česká. V těchto společnostech je obtížnější i vytváření společenství zainteresovaných osob, např. dobrovolníků.

Jako komunita je označováno i LÉČEBNÉ SPOLEČENSTVÍ, čili skupina vytvořená s cílem podpory změny (např. dosažení života bez užívání drog nebo zlepšení adaptace v souvislosti s duševní nemocí).

VIKTIMIZACE

Výraz označuje proces, ve kterém se jedinec stává obětí trestného činu. Běžně se rozlišují dvě fáze viktimizace: VIKTIMIZACE PRIMÁRNÍ a VIKTIMIZACE SEKUNDÁRNÍ.

Primární viktimizace zahrnuje všechny interakce, které probíhaly mezi pachatelem a obětí v době spáchání trestného činu, a dopad na oběť vyplývající z této interakce nebo z trestného činu samotného; včetně změn oběti ve vnímání sebe samé a hledání odpovědi na otázku, jak mohla oběť ovlivnit chování pachatele.

Po spáchání trestného činu se rozvinou specifické interakce oběti s dalšími osobami a institucemi (včetně orgánů činných v trestním řízení). Pokud tyto interakce mají na oběť negativní dopad, označuje se to jako sekundární viktimizace. Zdroji sekundární viktimizace mohou být kromě státních orgánů vyšetřujících trestný čin také media i sám pachatel, pokud zastrašuje oběť, někdy je to dokonce i vlastní rodina oběti.

OBĚŤ

Primárními oběťmi zločinů jsou lidé, kteří byli zločinem bezprostředně ovlivněni. Za oběti je možné pokládat také rodinné příslušníky primárních obětí, rodinné příslušníky pachatelů, svědky, někdy jsou mezi oběti zahrnováni i lidé patřící do komunity, jež byla zločinem ovlivněna.

Zranitelnější než dospělí jsou děti. Staří lidé jsou zranitelnější než mladší osoby. U žen je vyšší pravděpodobnost, že se stanou oběťmi určitých typů kriminálních činů a že jimi budou významněji postiženy (např. domácím násilím, znásilněním). Traumatizace oběti je závažnější tehdy, kdy došlo ke ztrátě života blízkého člověka, k vážnému zranění nebo byla oběť vystavena traumatizaci opakovaně.

Bezprostředním následkem TRAUMATU, které může oběť v souvislosti se spáchaným činem prožívat (Matoušek, Matoušková, 2013), jsou pocity zmatenosti, ponížení, strachu, úzkosti, bezmoci, zlosti. Později se objevují u obětí pocity vlastní viny, fantazie o odplatě, nesoustředěnost, poruchy spánku, zdravotní obtíže. U některých lidí se rozvine POSTTRAUMATICKÝ STRESOVÝ SYNDROM (PTSD). Je to směs psychosomatických obtíží, nutkavě se vracejících vzpomínek na traumatickou událost i snaha předejít setkání s pachatelem, případně s podobnou situací. Sebevědomí oběti se snižuje, nálady jsou typicky úzkostně-depresivní. Tyto příznaky mohou u oběti přetrvávat řadu týdnů a měsíců po spáchání činu, ale mohou trvat též mnoho let. V některých případech vyústí do trvalé osobnostní změny. Trauma působící na oběť může zprostředkovaně zasáhnout i další blízké osoby oběti, a to jak její rodinu, tak sociální okolí (spolupracovníky, přátele, sousedy).

Bezprostředně po traumatizující události, by se podle těchto autorů měla pomoci řídit principy krizové intervence. Oběti by měla být zajištěna bezpečnost, pomáhající pracovník by ji měl ujistit o svém zájmu, posílit její vliv na vše, co se děje, a mobilizovat podpůrnou sociální síť (včetně profesionálního sociálně-právního poradenství). Později je třeba vytvořit příležitost pro to, aby oběť mohla událost psychicky zpracovat. V průběhu vyšetřování a soudního projednávání může dojít k SEKUNDÁRNÍ TRAUMATIZACI OBĚTI. Té lze předejít, má-li oběť k dispozici kvalifikovaného průvodce procesem.

Dlouhodobá strategie pro vyrovnání se s traumatem má mířit ke zpracování traumatické události v rámci konzistentního příběhu v bezpečném prostředí terapeutického vztahu. V některých zemích se zkouší zpracovávání některých traumat v přímém kontaktu oběti s pachatelem. Takové programy mohou mít lepší výsledky než terapie, které se účastní jen klient (oběť) a psychoterapeut. Pachatel, s nímž oběť komunikuje, nevyhnutelně dostává lidské charakteristiky. Je možné pochopit motivy jeho chování, někdy je možné mu odpustit. Kontakt s pachatelem může být zprostředkovaný.

V rodinách primárních obětí je někdy bagatelizována újma oběti, nebo je oběť dokonce obviňována ze spoluzavinění. Pokud je reakce rodiny vůči oběti odmítavá, znamená to, že oběti chybí základní systém podpory. I když jsou reakce rodiny oběti empatické, pocity bezmoci a zmatku se v rodině mohou objevovat podobně jako u primární oběti.

Běžně je pojem oběť spojován s představou utrpení, ztráty a nemohoucnosti, taková představa jako hlavní potřebu oběti vidí ochranu. To je cesta k zneschopňování oběti. Přes svou traumatizaci si oběť v řadě případů zachovává způsobilost, které má jakýkoli jiný člověk. Je třeba si ověřit a pak respektovat KOMPETENCE OBĚTI, rozhodnout, co je pro ni dobré a co ne, co chce a co je naopak nepřijatelné.

TRESTNÍ ODPOVĚDNOST ZA DOMÁCÍ NÁSILÍ

Trestní odpovědnost osoby, která se dopouští domácího násilí, vyplývá primárně z §199 Trestního zákoníku, který se týká TÝRÁNÍ OSOBY ŽIJÍCÍ VE SPOLEČNÉM OBYDLÍ. Pachatelem je ten, „kdo týrá osobu blízkou nebo jinou osobu žijící s ním ve společném obydlí“. Týráním rozumí trestní zákoník zlé nakládání s osobou žijící s pachatelem ve společném obydlí, vyznačující se vyšším stupněm hrubosti a bezcitnosti a určitou trvalostí, které tato osoba pociťuje jako těžké příkoří.

Trvalost jednání se posuzuje v závislosti na intenzitě zlého nakládání, nevyžaduje se, aby šlo o jednání soustavné, nebo delší dobu trvajících.

Nevyžaduje se, aby u týrané osoby vznikly následky na zdraví, ale musí jít o jednání, které týraná osoba pro jeho krutost, bezohlednost nebo bolestivost pociťuje jako těžké příkoří. Týrání může mít povahu jak útrap fyzických, tak psychických. Útoky mohou směřovat jak proti týrané osobě, tak věci – např. domácímu zvířeti, náležejícímu oběti. Chráněny jsou jak osoby blízké, tak jiné osoby žijící s pachatelem ve společném obydlí, v důsledku čehož je u nich dána specifická forma vzájemné závislosti. Osobou blízkou rozumí trestní zákoník příbuzné v pokolení přímém, osvojitele, osvojence, sourozence, manžele, partnery. Jiné osoby v poměru rodinném nebo obdobném se pokládají za osoby blízké jen tehdy, kdyby újmu, kterou utrpěla jedna z nich, druhá důvodně pociťovala jako újmu vlastní. Předmětem útoku však může být jakákoli osoba, která žije s pachatelem ve společném obydlí.

Společným obydlím rozumí trestní zákoník dům, byt nebo jinou prostorou sloužící k bydlení a příslušenství k nim náležející.

Ustanovení o týrání osoby žijící ve společném obydlí, by mělo postihovat domácí násilí v kontextu specifík vzájemné vztahové závislosti osob žijících ve společném obydlí, tedy mělo by postihovat i ta jednání, která se odehrají mimo místo společného obydlí, např. násilí probíhající během společné cesty na dovolenou aj.

POSTAVENÍ OBĚTI DOMÁCIHO NÁSILÍ V TRESTNÍM ŘÍZENÍ

Oběť domácího násilí má v rámci trestního řízení postavení oběti trestného činu, poškozeného a svědka.

OBĚŤ DN JAKO OBĚŤ TRESTNÉHO ČINU je definovaná §2 zákona č. 45/2013 Sb. o obětech trestných činů: „Obětí se rozumí fyzická osoba, které bylo nebo mělo být trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková nebo nemajetková újma, nebo na jejíž úkor se pachatel obohatil.“

Oběti DN spadají do kategorie ZVLÁŠŤ ZRANITELNÝCH OBĚTÍ (dále jen ZZO), a to jako oběti trestných činů, které zahrnovaly násilí či pohrůžku násilím, jestliže je v konkrétním případě zvýšené nebezpečí způsobení druhotné újmy, zejména s ohledem na vztah k osobě podezřelé ze spáchání trestného činu, nebo s ohledem na závislost na ní. Druhotnou újmu rozumí zákon o obětech trestných činů újmu, která nebyla oběti způsobena trestným činem, ale vznikla v důsledku přístupu Policie České republiky, orgánů činných v trestním řízení a dalších orgánů veřejné moci, poskytovatelů zdravotních služeb, subjektů zapsaných v registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, znalců, tlumočnicků, obhájců, sdělovacích prostředků k ní.

ZZO má dle zákona o obětech trestných činů právo:

- na bezodkladné a bezplatné poskytnutí odborné pomoci (psychologické poradenství, sociální poradenství, právní poradenství, poskytnutí právních informací, restorativního programu aj.) ze strany subjektů zapsaných v registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů
- žádat provedení výslechu a zajištění tlumočení osobou stejného pohlaví
- na výslech má být prováděn obzvláště citlivě s přihlédnutím k okolnostem, které ji činí zvláště zranitelnou, tak aby nemusel být později opakován, při opakování pak má ZZO vyslyšet stejná osoba
- na zabránění bezprostředního vizuálního kontaktu s podezřelým
- na bezpečí zajišťované zejména institutem vykazání podle §44 zákona o policii, institutem předběžného opatření podle § 400 a násl. zákona o zvláštních řízeních soudních a institutem předběžného opatření v trestním řízení podle §88b a násl. trestního řádu
- a dále viz ostatní práva obětí trestných činů, která jsou upravována zákonem o obětech trestných činů č. 45/2013 Sb.

Oběť DN má právo stejně jako ostatní oběti trestných činů připojit se jako poškozený k trestnímu řízení s nárokem na náhradu škody na obžalovaném.

OBĚŤ DN JAKO POŠKOZENÝ V TRESTNÍM ŘÍZENÍ je definována podle §43 odst. 3 trestního řádu jako „ten, komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková škoda nebo nemajetková újma, nebo ten, na jehož úkor se pachatel trestným činem obohatil...“

Poškozený jako procesní strana má právo aktivně se účastnit trestního řízení, nahlížet do spisu, vyjadřovat se k procesním úkonům, uplatňovat návrhy, navrhoprovedení důkazů, právo podávat opravné prostředky.

Poškozený má právo nechat se v trestním řízení zastupovat zmocněncem. Je-li poškozeným ZZO, má právo na bezplatné/za sníženou odměnu zastoupení zmocněncem, a to na návrh prokáže-li, že nemá prostředky na hrazení zmocněnce.

OBĚŤ DN JAKO SVĚDEK V TRESTNÍM ŘÍZENÍ je fyzická osoba rozdílná od obviněného, která byla vyzvána orgánem činným v trestním řízení, aby vypovídala o skutečnostech důležitých pro trestní řízení, které sama vnímala svými smysly. Je osobou, kterou nelze v trestním řízení zastoupit. Podle ustanovení trestního řádu je každý povinen dostavit se na předvolání k orgánu činnému v trestním řízení a vy-

povídat jako svědek. Oběti DN jsou stejně jako ostatní svědci povinny dostavit se k výslechu, jsou však oprávněny odepřít výpověď, jestliže by výpovědí způsobily nebezpečí trestního stíhání sobě, nebo osobě blízké, jejíž újmu by právem pociťovaly jako újmu vlastní.

Odepření svědecké výpovědi obětí DN (obětí trestného činu) může mít podle zákona o obětech trestných činů za následek neposkytnutí odškodnění oběti trestného činu státem.

Speciální výslechová pravidla platná pro oběti DN jako ZZO jsou následující:

- otázky směřující do intimní oblasti lze klást, jen je-li to nezbytné pro trestní řízení
- výslech by měl být proveden tak, aby nemusel být opakován
- formulace otázek by měla být volena s ohledem na osobu oběti (věk, psychický stav, okolnosti, které ji činí zvláště zranitelnou).

LITERATURA

- Čírtková, L. (2013): DOMÁCÍ NÁSILÍ. In: Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál
- Matoušek, O. (2013a): TRAUMA U DĚTÍ. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál.
- Matoušek, O. (2013b): RESTORATIVNÍ PŘÍSTUP. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál.
- Matoušek, O., Matoušková A. (2013): PRÁCE S OBĚŤMI TRESTNÝCH ČINŮ. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál.
- Matoušek, O, Pazlarová, H. (2014): HODNOCENÍ OHROŽENÉHO DÍTĚTE A RODINY. Praha: Portál.
- Pazlarová, H. (2013): NEVHODNÉ ZACHÁZENÍ S DÍTĚTEM. Encyklopedie sociální Práce. Praha: Portál.
- Pokorná, I. (2016): DĚTI JAKO SVĚDCI DOMÁCÍHO NÁSILÍ VE SVĚTLE VÝZKUMU. Praha: Bakalářská práce FF UK.

Vydalo:
Centrum LOCIKA,
Praha, 2016.

KONTAKT

+420 273 130 878

info@centrumlocika.cz

ADRESA

Dukelských hrdinů 1/342, Praha 7

www.centrumlocika.cz

www.facebook.com/centrumlocika